

Apollonias Gölü Manastır Adası Aziz Constantine Manastırı
The Monastery of Saint Constantine in the Island of Monastery in Apollonia Lake

Erkan KAYA*

Özet

Bu araştırma, günümüzde Ulubat Gölü olarak bilinen Apolyont Gölü'ndeki Mutlu Ada veya Manastır Adası'ndaki kilise mimarisine odaklanmaktadır. Kilise, Nikomedia piskoposunun ikametgâhı olarak bilinen manastır alanında konumlanmış olup, Bizans Dönemi'ne ait önemli bir tarihî mirasa ev sahipliği yapmaktadır. Özellikle 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında Yunan cemaatinin dini ve mimari faaliyetleri sırasında geniş kapsamlı bir restorasyon geçirmiştir. Bu restorasyon süreci, yapının birçok bölümünde ciddi değişikliklere yol açmış ve kilisenin genel mimarisinde dönüşümlere neden olmuştur. Araştırma, kilisenin mimari özelliklerini, restorasyon süreçlerini ve günümüzdeki mimari durumunu inceleyerek manastır alanının mevcut durumunu tespit etmeyi ve manastır için inşa tarihi önerisi getirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca makalenin asıl amacı kendine özgü bir mimari uygulamanın da sorgulanması gerekliliğine dikkat çekmektir. Kilisenin plan tipi, kapalı yunan haçı formunda olup, merkezi kubbeli mekân dört yönde beşik tonoz örtülü birimlerle genişletilmiştir. İnşasında genellikle moloz taş ve kısmen tuğla malzeme kullanılmıştır. Ancak 20. yüzyıldaki müdahaleler sırasında orijinal tonoz ve mimari süslemelerin korunmasına yönelik bir çaba gösterilmemiş, dolayısıyla kilisenin ilk inşa dönemine ait öğelere zarar verilmiştir. Kilisenin çevresinde, çalı ve bitkilerle kaplanmış durumda olan mimari plastik öğeler bulunmaktadır. Ayrıca, kilise zemininin opus sectile ile döşenmiş olabileceği düşünülmese de bu döşeme günümüzde görünemez durumdadır. Kilisede fresk izleri bulunsa da daha sonraki kullanımlarda mevcut freskler sıvayla kapatılmıştır. Araştırma, genel anlamda kilisenin mimari detaylarını ve tarihî geçişini değerlendirmektedir. Bunun yanı sıra, kilisenin restorasyon geçmişi ve günümüzdeki durumu ve yapı üzerindeki değişimler ele alınarak korunma ihtiyacına vurgu yapmaktadır. Ayrıca, kilisenin mimari özellikleri incelenerek, yapının inşa dönemine dair öneride bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Bursa, Constantine Manastırı, Manastır Adası, Ulubat Gölü.*

---

*Arş. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı A.B.D., erkan-kaya@uludag.edu.tr - ORCID: 0000-0001-8235-052X

Abstract

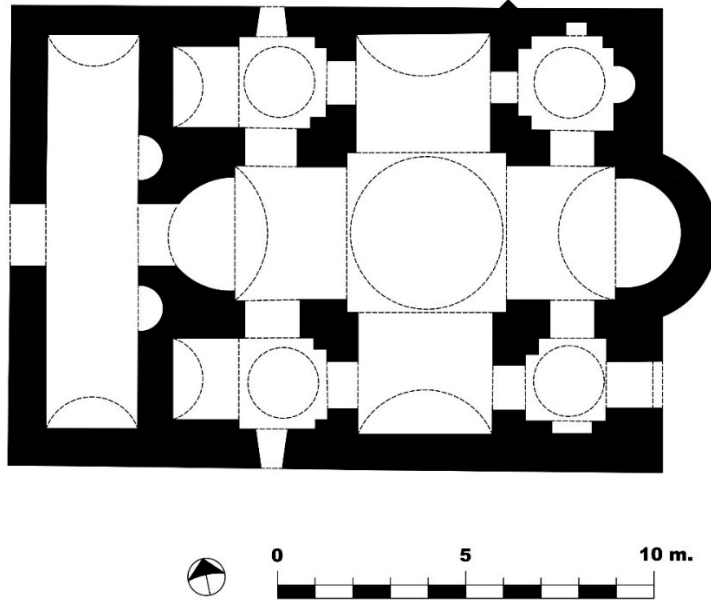
The focus of this study is on the architecture of the church located on the Happy Island or Monastery Island in the Apolyont Lake, known as Ulubat Lake today. Positioned in the monastery area known as the residence of the Bishop of Nicomedia, the church hosts significant historical heritage from the Byzantine period. Particularly in the late 18th century and early 19th century, the church underwent extensive restoration during the religious and architectural activities of the Greek community. This restoration process led to substantial changes in various parts of the church, resulting in transformations in its overall architecture. The study aims to emphasize the historical significance and the necessity for preservation of the structure by thoroughly examining the architectural features, restoration processes, and the current architectural condition of the church. Furthermore, it highlights the need to question its distinctive architectural application. The plan type of the church is in the form of a closed Greek cross, and the central domed space is expanded in four directions with barrel-vaulted units. The construction mainly utilized rubble stone and partially brick materials. However, during the interventions in the 20th century, there was a lack of effort to preserve the original vaults and architectural decorations, resulting in damage to the elements from the initial construction period. Surrounding the church, there are architectural elements covered with shrubs and plants. Additionally, although it is presumed that the church floor may have been paved with opus sectile, there is no trace of this pavement in the present day. While fresco traces are found on the interior walls of the church, they have been covered with plaster in later uses. The study elucidates the architectural details and historical background of the church. By addressing the restoration history and the present condition, it underscores the changes in the structure over time and emphasizes the need for preservation. Additionally, the architectural features of the church are examined in detail, providing insights into the construction period of the building.

Key words: Prusa, Monastery of Saint Constantine, Island of Monastery, Apolyont,

MANASTIR ADASI AZİZ CONSTANTİNE MANASTIRI VE KİLİSESİ

Bursa ili Gölyazı beldesi yakınlarındaki Ulubat Gölü'nde yer alan tarihi ada; geçmişte Apollonias olarak bilinen gölün üzerinde yer aldığı için Apollonias Adası; kalıntılardan dolayı Manastır Adası ya da 20. yüzyıl itibariyle halk tarafından adlandırıldığı şekliyle Mutlu Ada olarak bilinir. Özellikle günümüzde manastır mimari kalıntılarıyla dikkat çeken bir adadır (Hasluck 1910: 68-73). Adanın kuzey ucunda konumlanan ve Nikomedia piskoposunun ikametgâhı olarak bilinen alandaki yapı kalıntıları, Bizans dini mimarisinde genel anlamda önemli yer tutan manastır komplekslerinden birine aittir. Manastır Adası'ndaki yapı topluluğu ve diğer kalıntılara göre daha sağlam olan kilise ve temel seviyesinde kalıntılarıyla günümüze ulaşabilen diğer birimlerle birlikte Bursa sınırlarında inşa edilen ve kilisesi günümüze kısmen sağlam ulaşan önemli manastırlar arasında yer almaktadır. Manastırın bulunduğu ada, Apollonia Antik Kenti'nin yaklaşık 3,7 km. güney batısındadır (Le Bas 1888: 38-40).

Kilisenin plan tipi kapalı Yunan haçı formunda olup, merkezi kubbeli bir mekânın dört yönde tonoz örtülü birimlerle genişletilmesi ve her köşeye kubbeli birer birim yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur (Görsel 1). Kilisenin inşasında genellikle moloz taş ve kısmen tuğla malzeme kullanılmıştır. Kiliseye geç dönem kullanımında eklenen bölümler, orijinal evre inşasından farklılık göstermektedir. Bu çalışmada, kilisenin mimari özellikleri, müdahale süreçleri ve günümüzdeki mimari durumu incelenerek yapının tarihî önemi ve korunma gerekliliğinin vurgulanmasının yanı sıra tarihlendirme önerisinde bulunulacaktır. Ayrıca Bizans kilise mimarisinde örneği az görülen mimari bir niteliğin varlığına özellikle dikkat çekmek amaçlanmıştır.

Görsel 1. Aziz Constantine Kilisesi restitüsyon planı (E. Kaya 2012).

Constantine Manastırı Kilisesi'nin günümüzdeki durumu değerlendirildiğinde, özellikle 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında, kapsamlı bir dönüşüm sürecinden geçtiği bilinmektedir. Bunun en önemli sebebi kilisenin bir restorasyon geçirmiş olması ve 20. yüzyılda manastır adasında kiliseyi konaklama amacıyla dönüştürerek bir kişinin yaşamasıdır. Bu süreçte gerçekleşen mimari müdahaleler kilisenin birçok bölümünde cid-

di değişikliklere ve tahribata yol açmış; cephelerde değişim yaratmış, narteks tamamen yeniden inşa edilmiş ve apsis ile batı girişin iki yanında yer alan köşe birimleri onarılmıştır. Ayrıca kuzey haç kolu; ahşap dikmeler ve yatay hatıllar arasında çamur harçla sıvanan dal ve kamış yerleştirilerek kapalı bir mekân haline getirilmiş; doğu haç kolu ise beşik tonoz kemerinin üzengi taşına kadar dört sıra hatıl arasında çamur harçlı moloz taş duvarla kapatılmıştır. Ancak, 20. yüzyıldaki müdahaleler sırasında orijinal tonoz ve mimari süslemelerin korunmasına yönelik bir çaba gösterilmemiş, dolayısıyla kilisenin ilk inşa dönemine ait mimari öğelere de zarar verilmiştir.

Görsel 2: Kilisenin doğu cephesi

Görsel 3. Manastır alanının doğudan görünümü

Görsel 4. Diakonikon güneydoğudan görünümü

Nikomedia metropolüne bağlı olduğu bilinen piskoposluk merkezine (Apolyont) yakın konumda yerleşmiş olan manastır alanından günümüze en sağlam biçimde ulaşan yapı kilisedir (Mango 1979: 329) (Görsel 2). Kilise çevresinde ise özellikle kuzey ve batıda manastırın diğer birimlerine ait temel seviyesinde yapı ve duvar kalıntıları bulunmaktadır. Fakat bir kısmı toprak altında olan kalıntılar yoğun çalı oluşumundan dolayı görünemez haldedir (Görsel 3-11). Kilise takriben 18. yüzyılın sonlarında 19. yüzyılın başlarında Yunan toplulukların mimari aktiviteleri sırasında kapsamlı bir restorasyon geçirmiştir (Mango 1979: 332; Ötüken vd. 1986: 19-20). Bu restorasyonda cepheler kısmen yenilenmiş, narteksin tamamı temel seviyesinin üstüne yeniden inşa edilmiş; apsis ve batıda bulunan köşe birimleri onarılmıştır. Ayrıca batı haç kolunda bulunan giriş ekzedrasının yarım kubbesinin yıkılan bir bölümünün yeniden inşa edildiği kubbe bulunmaktadır.

Görsel 5. Diakonikon ve güney haç kolu güneyden görünüm

Görsel 6. Naos girişinden narteks görünümü

Görsel 7. Narteks giriş açıklığı doğudan batıya görünüm

Görsel 8. Narteks batı duvarı

Görsel 9. Narteks doğudan görünüm

Kilise moloz taş ve tuğla malzeme ile düzensiz bir dizilimle inşa edilmiştir (Görsel 2– 5). Örtü sisteminde ve kemerlerde tuğla; duvar inşaatında ise moloz taş daha yoğun bir kullanıma sahiptir (Görsel 12). Kilisenin cephelerinde ve duvar örgüsünde işlevsel mimari plastik öğelerin kırık parçaları da inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. Ayrıca 20. yy. gibi oldukça geç bir dönemde moloz taş kullanılmasıyla ve çamur harç uygulamasıyla kullanım amaçlı inşa edilen duvarla kapatılan bölümler yapının ikinci evre inşasından ayrılmaktadır (Görsel 16–19). Kilisenin geçirdiği bu onarım ve inşa tekniklerinden en az üç evreli bir inşa sürecine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Batıda eksene yerleştirilen tek bir açıklıkla giriş sağlanan narteks, kaba moloz taşla yeniden inşa edilmiş ve ahşap hatıl öğelerle desteklenmiştir (Görsel 6–9). Narteks duvarında 1.20 m. yüksekliğe kadar düzgün moloz taş ve üç sıra tuğla örgüsü takip edilebilmektedir. Ancak narteks 1.50 m. yükseklikten itibaren yıkıldığı için inşa nitelikleri takip edilebilir değildir. Narteksin 1.20 m. yüksekliğindeki duvarı kilisenin ilk inşa evresine aittir. Kilisenin genelinde de görülebileceği gibi bölgesel yıkılmalar inşa evrelerinin farklı birimlerde farklı kronolojide takip edilmesini gerektirmektedir.

Görsel 10. Mimari plastik kalıntılar

Görsel 11. Ion-impost sütun başlığı

Görsel 12. Batı haç kolu ve giriş eksedrası naostan görünüm

Görsel 13. Giriş eksedrası duvar örgüsü ve tahribatı

Narteks kuzey-güney yönünde uzanan beşik tonozla örtüldüğü düşünülmektedir (Görsel 1) (Mango 1979: 332; Akyürek vd. 2007; Ötüken vd. 1986: 19-20). Fakat örtü sistemi günümüze sağlam ulaşamamıştır. Sadece yaklaşık 1.50 m. yüksekliğinde duvar kalıntıları ve bu kalıntıların çevresinde çöken narteksin inşa malzemeleri bulunmaktadır (Görsel 6, 7). Narteksten naosa giriş veren ve apsis eksenine yerleştirilmiş açıklığın iki yanında birer niş bulunmaktadır. Fakat bu nişler tahribattan dolayı günümüze ulaşamamıştır. Eksende yer alan yuvarlak kemerli açıklıktan girilen eksedra batı haç koluna yuvarlak kemerle bağlanmıştır (Görsel 12). Batı haç kolunun kuzey ve güneyine yerleştirilen yuvarlak kemerli açıklıklarla kilisenin kuzeybatı ve güneybatı köşelerine yerleştirilen köşe odalarına

geçiş sağlanmıştır (Görsel 21–23). Batı haç kolunun ve giriş eksedrasının duvarları yer yer yaklaşık 2 m. yüksekliğe kadar kasten tahrip edilmiştir. Batı eksedra yarım kubbesini taşıyan kuzey desteğin de bir kısmı bu tahribatta yıkılmıştır (Görsel 12, 13). Batı eksedranın kuzey ve güney kenarlarında 2 m. yükseklikte daire formlu birer pencere bulunmaktadır. Batı eksedra yarım kubbesi ve batı haç kolunun tuğla örgü beşik tonoz örtüsü sağlam bir şekilde günümüze ulaşmıştır (Görsel 12–15). Fakat eksedra yarım kubbesinin beyaz sıvası tamamen, batı haç kolunun sıvası ise kısmen dökülmüştür (Görsel 12, 15). Batı eksedrası yarım kubbesi ile eksedranın birleştiği yerden 20-45 cm. yüksekliğe kadar tamamı düzgün tuğla işçiliği olan yarım kubbe örgüsünde moloz taş örgü ile onarım yapılmıştır. Bunun sebebi yarım kubbe eteğinin bir kısmının yıkılmasından sonra onarılmasıdır.

Görsel 14. Naostan nartekse görünüm

Görsel 15. Giriş eksedrası yarım kubbesi

Yapının örtü sistemi ile duvarları birbirinden ayıran sade mermer friz naosu yapı boyunca çevrelemektedir (Görsel 12, 15, 16). Naosun merkezini örten pandantif geçişli kubbe çökmüştür. Bemadan naosa açılan birim; kuzey haç kolunun güney kenarı ve bu-

radan kuzeybatıda yer alan köşe odası ile prothesis'e geçit veren açıklıklar 20. yüzyılda kapatılmıştır (Görsel 18, 19, 23). Bema ile naos arasında sonradan inşa edilen ve hatıllarla güçlendirilen duvar moloz taş, kuzey haç kolunu naostan ayıran duvarın ise alt kısmı moloz taş, üst kısmı sazlık ve çamur malzeme ile kapatılmıştır (Görsel 16, 17). Bema'yı naostan ayıran duvar, örtü sistemi ile yapı duvarlarını birbirinden ayıran mermer firize kadar yükselirken; kuzey haç kolu ise kemer açıklığıyla birlikte tamamen kapatılmıştır (Görsel 16, 18, 19).

Görsel 16. Naos batıdan görünüm

Bemanın beşik tonoz örtü sistemi yıkılmadan günümüze ulaşmıştır. Kuzey, güney ve batı haç kollarından birer açıklıkla geçit verilen batı bölüm köşe odaları örtü sistemleri ve duvarlarının 1.5 m. den yukarıda kalan kısmı tamamen mekânların içine çökmüştür (Görsel 4, 19, 20). Kuzey-güney haç kollarından ve bemadan birer açıklıkla girilen pastophorion odalarının da neredeyse tamamı yıkılmıştır (Görsel 2, 4). Prothesisin doğu duvarında bir apsidol, kuzey duvarında da kare formlu bir niş yer almaktadır (Görsel 1, 24, 25). Prothesisin doğusunda yer alan yarım daire kesitli niş, diğer birimlerde de kısmen takip edilebildiği gibi 1.20 – 1.50 m. yükseklikten itibaren onarım ve yeniden inşa edildiğini tuğla işçiliğiyle göstermektedir. Diakonikonun doğu duvarında simetrik düzenden dolayı bulunması beklenen niş günümüze ulaşmamış, bunun yerine muhtemelen ikinci evre inşasında doğuya açılan bir açıklığa yer verilmiştir. Diakonikonun güney duvarında prothesisde bulunan kuzey nişe göre daha geniş dikdörtgen bir niş bulunmaktadır. Bu nişin de yapının ikinci evre inşasında ihtiyaca göre şekillendirilerek inşa edildiği anlaşılmaktadır. Fakat beşeri tahribattan ve zamanla yaşanan yıkılmadan dolayı bu nişlerin günümüzde sadece alt yarısı mevcuttur. Diakonikondan doğuya geçit veren açıklık moloz taş dolgu malzemeye doldurularak kapatılmıştır (Görsel 21). Ancak bu açıklığa yapılan dolgu malzemenin büyük bir kısmı yıkılmıştır. Doğu cephede yarım daire biçiminde taşıntı yapan apsisin yarım kubbesi de dâhil olmak üzere üçte ikisi yıkılmıştır (Görsel 2, 20). Apsiste mevcut kalan duvar, kuzeyden güneye doğru 1 m. ile 2 m. arasında kademeli olarak yükselmektedir. Doğu haç kolu apsis yarım kubbesinden 0.40 m. daha yüksektir.

Doğu haç kolunun doğu cephesinde apsis kemerinin 0.80 m. üstünde apsis eksenine yerleştirilmiş daire formulu bir pencere bulunmaktadır (Görsel 2). Kilise; narteks, kuzeybatı ve güneybatı köşe odaları, pastophorion odaları ve apsis yıkıntılarının arasında çalı ve otlarla kaplanmış haldedir. Bema örtü sisteminin üzerinde büyümüş olan ağaçların da kısa zamanda örtü sistemini yıkması kaçınılmaz bir sonuçtur (Görsel 2, 4, 5).

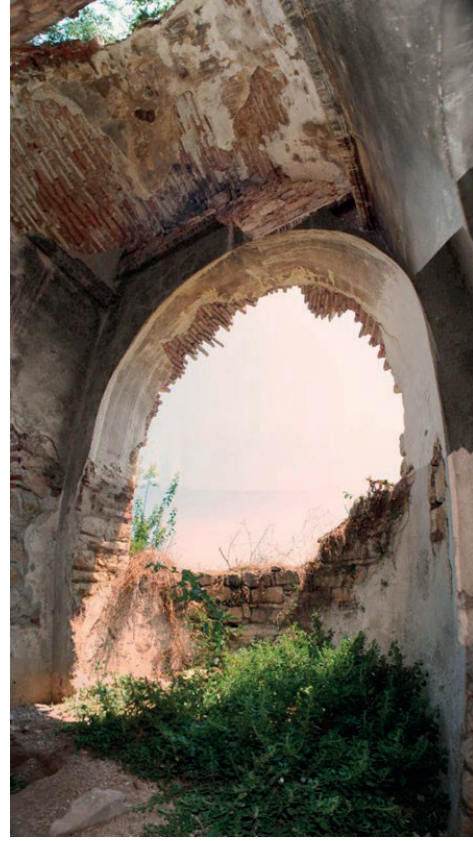
Görsel 17. Kuzey haç kolu

Görsel 18. Doğu haç kolu naostan görünüm

Görsel 19. Doğu haç kolu bemandan görünüm

Görsel 20. Apsis

Görsel 21. Diakonikon kuzey girişi

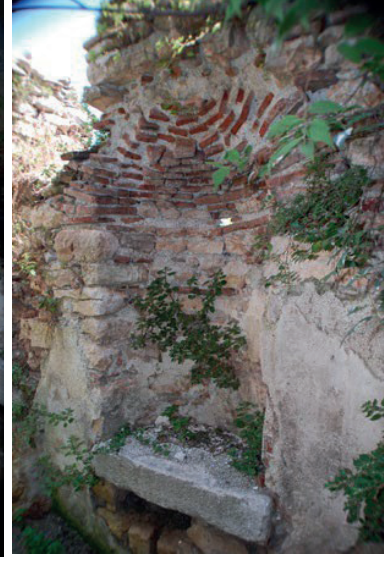
Görsel 22. Güneybatı köşe mekân kuzey girişi

Görsel 23. Güneybatı köşe mekân doğu girişi

Görsel 24. Prothesis iç görünümü

Görsel 25. Prothesis doğu nişi

Görsel 26. Prothesisden kuzey haç koluna geçiş açıklığı

Kapalı Yunan haçı plan tipinde olan kilise, merkeze yerleştirilen kubbeli birimin dört yönde beşik tonozlu mekânlarla genişletilmesi ve dört köşeye de kubbeli birer hücrenin yerleştirilmesiyle düzenlenmiş ve batısında apsis ekseninden tek girişli bir narteks inşa edilmiştir (Görsel 1). 2.25 m. çapındaki kubbenin dört yönüne yerleştirilen haç kolları yaklaşık 1.70 x 2.00 m. ölçülerindedir. Pastophorion odaları 1.40 x 1.40 m.; batı haç kolunun iki yanına yerleştirilen mekânlar 2.30 x 1.35 m, narteks ise 1.35 x 5.80 m. ölçülerindedir (Görsel 1).

Yapıda bulunan kırmızı porfir, verd-antique ve Prokonnessos mermerlerinden dolayı kilise zemininin opus sectile ile döşenmiş olabileceği düşünülmüştür (Mango 1979: 332). Ancak bu döşemeye dair bir ize günümüzde ulaşılamamıştır. Kilisenin duvarlarının iç yüzünde bulunan fresk izleri daha sonraki kullanımlarda bir sıvayla kapatılmıştır.

Görsel 27. Eşik taşı parçası ve çeşitli mimari kalıntılar

Görsel 28. Çeşitli mimari plastik eserler ve eşik taşı

Kilise çevresinde çalı ve bitkilerle kaplanmış olan mimari plastik öğeler bulunmaktadır. Oyma motiflerle süslenmiş mimari plastik öğeler, kilisenin içinden ya da farklı bir mekândan batı avluya sonradan getirilmiştir. Yapıya sonradan getirildiği bilinen bu parçalar arasında; bir haçla süslenmiş ve arası yumurta dizisiyle hareketlendirilen volütlerin bulunduğu İ.S. 5. yüzyıldan kalma 0.58 x 0.80 m. ölçülerinde ion-impot başlık (Görsel 11), tahrip edilmiş bir haçla süslenen 6. yüzyıla tarihlendirilebilen kabaca yontulmuş ion-impot başlık (0.46 x 0.49 m.), Roma mimarisinden devşirilmiş yivli bir sütun gövdesinin parçaları ile basit bir çifte sütun ve kilisenin batısında Marcus adında bir akrabası olan Cordus isminin geçtiği Geç Antik Döneme ait kırık bir mezar kitabesi bulunmuştur (Mango 1979: 332). Batı haç kolunda girişin doğusunda iki tane eşik taşı (Altun 2010: 78) (Görsel 27, 28) ve yapının farklı yerlerinde kullanılan çeşitli mimari plastik eserlerin (çifte sütun, levhalar, sütun kaidesi ve sütun başlıkları) kırık parçaları bulunmaktadır (Görsel 10,

13, 27, 28). Özellikle eşik taşının bir kenarında köşede yer alan zıvana ve uzun kenarın ortasındaki kenet izleri ve ölçüleri dikkate alındığında muhtemelen köşe odalarından haç koluna geçiş sağlayan kapıların eşikleri olduğu düşünülebilir (Görsel 28). Kilise içinde iki tanenin dışında eşik taşına rastlanmamıştır. Eşik taşının köşesinde ve uzun kenarda yer alan zıvana, kapı çerçevesi ve kapının yer kilidi aksamının yuvasıdır. Eşik taşındaki zıvanadan bir kenara uzanan 15 cm. genişliğinde uzanan kısım taşçı tarağının izleriyle bırakılmıştır. Eşik taşlarının diğer yüzeylerinde ine uçlu taşçı tarağının izleri görülebilir. Bir diğer eşik taşı ise kırık haldedir (Görsel 27). Günümüzde mimari plastiklerin çoğu kırık ve parçalanmış haldedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Manastır Adası Aziz Constantine Manastırındaki kilise planında, Bizans İmparatorluğu mimari geleneğinden gelen ancak erken ve orta Bizans kilise mimarisinde sık karşılaşılmayan bu yüzden de ön plana çıkarılması gereken mimari bir düzenleme söz konusudur. Aziz Constantine Kilisesi'nde apsis ekseninde narteksten naosa giriş sağlayan açıklık, batı haç koluna bir eksedra aracılığıyla açılmaktadır (Görsel 1, 12, 13). Bu düzenleme Ermeni kilise mimarisinde özellikle tetrakonkhos plan tipinde görülmektedir. Ancak Bizans kilise mimarisinde bu niteliğin Apollonias Gölü'nde yer alan Manastır Adası'ndaki bir manastır kilisesinde bulunması ve Bizans kilise mimarisi geleneğinde naosa eksedra ile açılan batı girişlerinin genellikle görülmemesi bu ayrımın sorgulanmasını gerektirmektedir. Batı girişin naosa dönük bir eksedra ile açılması, erken örneklerden itibaren Ermeni kilise mimarisinde ve özellikle 10-13. yüzyıllar arasında Marmara Bölgesi ve adalarda görülen Rum Ortodoks kilise mimarisinde sık karşılaşılan bir niteliktir. Apollonias Gölü Aziz Constantine Manastırı Kilisesi'nin batı girişindeki bu eksedralı düzenleme özellikle Ermeni kilise mimarisini ve Rum Ortodoks kiliselerindeki eksedralı giriş düzenlemesini düşündürmüştür. Bu konuda bir değerlendirme yapabilmek için öncelikle kültürel ayrımların da ele alınması gerekmektedir. Rum Ortodoks kilise mimarisi, Bizans kilise mimarisinin izlerini taşıırken hem kronolojik hem de litürjik açıdan birbiriyle yakından ilişkilidir. Ancak bu kavramsal yaklaşım farklı bağlamlarda kullanılmaktadır. Dolayısıyla Rum Ortodoks kiliselerinin Bizans mimarisinin izlerini taşıyor olması olağandır. Bizans kiliseleri ve Rum Ortodoks kiliseleri köken olarak Ortodoks Hıristiyanlığın bir parçasıdır. Rum Ortodoks Kiliseleri, Bizans kültürü, sanatı ve mimarisinden etkilenmiştir. Bu sebeple kronolojik açıdan iç içe olduğu için ve naosa açılan eksedralı giriş bakımından benzer düzenlemenin görüldüğü Ermeni kiliselerine odaklanmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Ermeni Apostolik kiliseleri ve Bizans Ortodoks Kiliseleri arasında hem kültürel anlamda hem de dini anlamda etkileşimler yaşanmıştır. Ermenistan ile Bizans İmparatorluğu hem sınır komşusu olduğu hem de siyasi ilişkiler içinde bulunduğundan Bizans'ın dini etkileri kısmen Ermeni kiliselerine yansımıştır. İki kilise arasında dönem dönem teolojik ve politik olarak çatışmalar olsa da özellikle sanat ve mimaride ortak unsurlar görülür. Litürji ve ibadet gelenekleri anlamında ise belirgin ayrımlar söz konusudur. Ermeni kiliseleri ve Bizans kiliseleri ortak Hıristiyan kökenlere ve tarihi etkileşime sahipken, erken dönemlerde mimari ve kültürel alışverişin yaşandığı söylenebilir. Ancak teolojik ve litürjik farklılıkların yanı sıra mimari kimliğin biçimlenişinde ve kilise yönetimi bakımından ise önemli ayrımlar takip edilebilir. Bizans mimarisi kapalı yunan haçı plan tipinde, batı haç kolunun eksedra ile sonlandığı bir uygulama genel anlamda görülen bir nitelik değildir. Bizans mimarisinde kapalı yunan haçı plan tipinde doğuda yer alan apsisin aksine kuzey, güney ve batıda yer alan haç kolları genellikle

kareye yakın planlıdır. Ancak Aziz Constantine Manastırı Kilisesi'nde olduğu gibi batı girişten naosa açılan bir ekosedranın bulunması kapalı yunan haçı plan tipinde görülen bir genel özellik değildir. Bizans kiliselerinde genel anlamda düşünüldüğünde litürjik odağın doğu yönde olması ve vurgulanması gereken asıl birimin apsis olması sebebiyle batı haç kolunda bir ekosedranın tercih edilmemiş olması Bizans mimarisi ve litürjisi bakımından mantığa yatkındır. Ancak Apollonias Gölü Manastır Adası Aziz Constantine Manastırı Kilisesi'nde narteksten naosa giriş veren açıklığın batı haç koluna geniş bir ekседra ile bağlanması Bizans kiliselerinde nadir görülebilecek mimari bir düzenlemedir.

Aziz Constantine Manastırı Kilisesi'nin en önemli özelliği, batı haç kolunda benzer bir mimari düzenlemenin kapalı yunan haçı plan tipinde olan kiliselerde az rastlanır bir nitelik olarak ekседrayla sonlanmasıdır. Kapalı yunan haç planı tipolojik açıdan değerlendirildiğinde plan detayları bakımından farklı uygulamaların varlığı söz konusu olabilmektedir. Ancak kapalı yunan haçı plan tipinde batı haç koluna yerleştirilen ve apsis ekseninden giriş açıklığı verilen ekosedranın varlığı kilisenin bu noktada farklı bir açıdan değerlendirilmesi gerekliliğini düşündürmüştür. Öncelikle planda da görülebileceği gibi, batı haç koluna eklenen ekosedranın hafifçe güneye dönük olması, ekosedranın sonradan inşa edilmiş olabileceği şüphesini oluşturmasına rağmen, yapı zemininden 1 m. yükseklikte devam eden dört sıra tuğla işçiliğinin, pastophorion odaları ve taşıyıcılar da dâhil olmak üzere yapıyı çevrelediği görülmektedir (Görsel 13, 22, 26, 27). Dolayısıyla batı ekosedranın mevcut kilisenin orijinal inşasına ait olduğu kesindir. Bu durum kapalı yunan haç plan tipinin bilinen çeşitlerine eklenebilecek farklı bir özellik olarak değerlendirilebilir. Ancak yeni örneklerin eklenmesiyle birlikte bu uygulama daha değerlendirilebilir bir nitelik kazanacaktır.

Kilise planında apsis ekseninde merkez birimin doğu ve batıda birer haç koluyla batı- doğu yönelimi oluşturulması, 5. yüzyılda bilinen bir plan tipi olmasına rağmen Orta Bizans Çağı'nda batı haç kolunun bir ekседrayla sonlandırılması ve yapıdaki işlevinin yeterince açık olmaması, çeşitli onarımlar geçirmesi gibi nitelikler yapının tarihlendirilmesinde çıkan ihtilaflara bir sebep olarak görülebilir. Tarihlendirme konusunda yapılan tartışmaların yanı sıra dikkate alınması gereken önemli bir unsur ise kilisenin inşa amacıdır. Bir manastır kilisesi ile kent kilisesi arasında, kiliseyi kullanan kişi sayısı bakımından belirli bir ayırım olmak zorundadır. Kapalı yunan haçı planlı kiliseler daha küçük boyutlu yapılar olduğundan manastırda inşa edilmeye uygun bir tip olarak görülebilirken, kentlerde inşa edildiğinde yeterli alan sağlamadığından veya kubbe çapının sınırlı bir genişliğe sahip olacağından kalabalık bölgeler için daha az tercih edilen yapılar olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla 7. yüzyıl sonları veya 8. yüzyıl gibi erken tarihlerde manastırlarda inşa edilebilecek bir plan tipi olabileceken, bu tarihlerde kentler için yeterli kapasiteye sahip olmadığı için tercih edilmemiş olabilir. 9.-10. yüzyıllar gibi daha geç tarihlerde ise kentlerde sayısı artan kiliselerin ve cemaat dağılımı daha dengeli olan bölgelerde bulunan kiliselerde kullanışlı bir plan tipi olarak tercih edilmiştir.

Oldukça geç bir tarihte manastırın Aziz Constantin'e adanmasından dolayı, yapının adlandırılması 6-7 keşişin yaşadığı 16. yy.'a kadar götürülmektedir. Manastır alanında Orta Çağ'a tarihlendirilen ancak güvenilir olmayan iki kanıt bulunmaktadır. Bu kanıtlardan ilki, Megas Agros Manastırı mektuplarından anlaşıldığına göre Aziz Theophanes röliklerine saygı göstermek için 825 yılında seyahat eden Aziz Ioannikios ile ilgilidir (Mango 1979: 332-3). Bu seyahatin dönüşünde, Apollonias Gölü'nün kuzey kenarından geçen bir güzergâhı kullanan Aziz Ioannikios, dönüş yolunda Thasios Adası'ndaki manastırın baş keşişi olan Daniel ile karşılaşır. Yılanların istila ettiği manastırını geri ver-

mesi için Daniel'in yalvarmasıyla Aziz Ioannikios, bir botla gölün güney kıyısına gider ki bu tarih Daniel'in kayıtlarına göre 12 Eylül'dür (Mango 1979: 332). Orta Çağ'a ait olan ikinci kanıt ise, 1255 yılında patrik olarak atanmadan önce Apollonias Gölü'ndeki adada keşiş olan Arsenios Autoreianos hakkındadır. Bu bilgilere kısmen güvenilirse Aziz Constantine Manastırı'nın 825 yılında zaten var olabileceği düşünülmelidir. Fakat bu düşünceye rağmen manastırın kuruluş tarihine dair bilgilerin kesinliği ve güvenilirliği bulunmamaktadır. Kilisedeki duvar örgü tekniği ile plan tipi değerlendirildiğinde, 9.-10. yüzyıllara tarihlendirme yapılmasına rağmen manastır alanındaki Roma Dönemi'nde sıkça karşılaşılan yivli sütun gövdeleri ve özellikle 6.-7. yüzyıllarda yoğun bir kullanım alanı bulan ion-impot ve impot başlıklar dikkate alındığında (devşirme dahi olsa) manastır alanında Orta Bizans Çağı'na göre daha erken tarihlerde 7.-8. yüzyıllarda manastırlar açısından mimari faaliyetlerin yaşandığı düşünülebilir. Ancak kilisenin plan tipi ve geçirdiği renovasyon süreçlerinden dolayı daha geç bir dönem içinde değerlendirilmesiyle, manastır terminus *post quem* 8. yüzyıl ikinci yarısı, terminus *ante quem* 9. yüzyıl ilk yarısı olarak tarihlendirmek ve Orta Bizans Çağı'na geçiş yapısı olabileceğini önermek mümkündür. Kapalı yunan haçı plan tipinin özellikle manastır kiliselerinde ve Bithynia Bölgesi'nde gelişen manastırlarda ön plana çıkmasıyla birlikte yapının yoğun manastır faaliyetlerinin görüldüğü 8. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmesi mümkün görünmektedir. Ayrıca 6-7. yüzyıllarda yoğun kullanımı görülen ion-impot başlıkların (devşirilmiş ya da ticari olarak sipariş verilmiş dahi olsa) kilisenin bulunduğu adada varlığı ve Roma mimarisinden devşirme yivli sütun gövdeleri de bu dönemseller görüşleri dolaylı olarak destekler niteliktedir. Nihayetinde manastırın en erken 8. yüzyılın 2. yarısında inşa edilmiş olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak söz konusu Aziz Constantine Manastırı olduğunda, unutulmaması gereken en önemli durum kilisenin 20. yüzyıla kadar yoğun bir değişim ve onarım süreci geçirmiş olduğudur. Dolayısıyla manastırın 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmesi, dönem kanıtlarının yanı sıra kilisenin genel özellikleri ve mimari plastiklere istinaden yapılmış olup, kilisenin mevcut durumunda daha geç tarihlere ait olduğu aşikârdır. Bu bilgilerin netleşmesi ise şahsa ait olan Manastır Adası'nda, kilise ve çevresinde yapılacak kazı çalışmalarıyla elde edilecek verilere ve kanıtlara bağlıdır. Alanda tespit edilecek mimari plastik eserler ile diğer yerleşim ve kazı verileriyle birlikte hem alanın değerlendirilmesi hem de kilise merkezli manastır yerleşiminin değerlendirilmesi net verilere ulaşmamızı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akyürek, E., A. Tiryaki, M. Ermiş ve Ö. Çömezoğlu, (2007). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (TAY) Klasör 8: Bizans / Marmara*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Altun, O. (2010). *Gölyazı Aziz Konstantin Manastırı*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Hasluck, F. W. (1910). *Cyzicus*. Cambridge: The Cambridge University Press.
- Le Bas, M. P. (1888). "Voyage en Asie-Mineure. S. Reinach, & M. P. Le Bas" içinde, *Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure*. Paris: Firmin-Didot Frères. (s. 38-40).
- Mango, C. (1979). "The Monastery of St. Constantine on Lake Apolyont". *Dumbarton Oaks Papers* (33), 329-333.
- Ötüken, Y., A. Durukan, H. Acun ve S. Pekak, (1986). *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.